

*Алла Іванівна Литвиненко,
кандидат мистецтвознавства, докторант Національної
музичної академії України імені П. І. Чайковського*

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДЖЕРЕЛ ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ У ВИВЧЕННІ РЕГІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

Розкрито актуальність джерел особового походження у вивченні регіональної культури. Охарактеризовано жанрову специфіку мемуарів, підкреслена їх суб'єктивність порівняно з іншими видами документально-художньої творчості. Проаналізовано інформаційний потенціал спогадів Л. Лісовського «Десять лет в Полтаве...» щодо висвітлення соціокультурного, музичного життя Полтавщини початку ХХ століття, а також частково Харкова і Петербурга. Виявлені творчі та родинні зв'язки композитора з видатними діячами сучасності.

Ключові слова: джерела особового походження, регіональна мемуаристика, спогади Леоніда Лісовського, Полтавщина початку ХХ століття, родинні зв'язки.

*Алла Ивановна Литвиненко,
кандидат искусствоведения, докторант
Национальной музыкальной академии Украины имени П. И. Чайковского*

ИНФОРМАЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ИСТОЧНИКОВ ЛИЧНОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ В ИЗУЧЕНИИ РЕГИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ

Раскрыта актуальность источников личного происхождения в изучении региональной культуры. Охарактеризовано жанровую специфику мемуаров, подчеркнута их субъективность по сравнению с другими видами документально-художественного творчества. Проанализирован информационный потенциал воспоминаний Л. Лисовского «Десять лет в Полтаве ...» с точки зрения освещения социокультурной, музыкальной жизни Полтавщины начала ХХ века, а также частично Харькова и Петербурга. Выявлены творческие и родственные связи композитора с выдающимися деятелями современности.

Ключевые слова: источники личного происхождения, региональная мемуаристика, воспоминания Леонида Лисовского, Полтавщина начала ХХ века, семейные связи.

*Alla Ivanivna Litvinenko,
Ph.D., assistant professor of cultural studies,
doctoral student at the Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine*

INFORMATIONAL POTENTIAL OF SOURCES OF THE PERSONAL ORIGIN IN THE STUDY OF REGIONAL CULTURE

Revealed the relevance of sources of personal origin in the study of regional culture. Described the genre specificity of memoirs, emphasized their subjectivity in comparison with other types of documentary and art creation. Analyzed the informational potential of memories of L. Lisowsky «Ten years in Poltava ...» for coverage of sociocultural and musical life of Poltava, partially of Kharkiv and St. Petersburg at the beginning of XX century. Identified creative connections and family ties of composer with prominent figures of the present time.

Key words: sources of the personal origin, regional memoirs, memories of Leonid Lisowski, Poltava at the beginning of XX century, family ties.

У сучасній гуманітаристиці спостерігаємо підвищений інтерес до джерел «неофіційної історії». Об'єктом аналізу все частіше стають листи, щоденники, записки, спогади, есе та інші документи особового походження. У вивченні культури окремих регіонів вони виступають чи не єдиним матеріалом для проведення комплексних наукових розробок та написання літератури різноманітного жанру – від монографій, підручників, енциклопедій до художніх творів. Актуальність дослідження зростає, коли мова торкається маловідомих або й зовсім невідомих джерел. Кожен новий текст несе в собі значну інформацію і здатний не лише розширити, деталізувати, «освіжити» прийняту в науці ідеологему, а й в цілому реконструювати її [9, 4].

В оцінці вченими джерел особового походження існує низка принципових відмінностей, у зв'язку з чим, увесь їх комплекс не може іменуватися мемуаристикою. Наприклад, щоденники через оперативність фіксації подій володіють значно більшою достовірністю порівняно зі спогадами, яким притаманна авторська інтерпретація й філософське осмислення минулого. Тому, на думку вчених, мемуари поступаються щоденникам з історико-документальної точки зору [2, 5].

Мемуари – специфічний жанр літературно-художньої творчості, заснований на документалістиці. Розрізняють мемуари-автобіографії та мемуари «сучасні історії».

Мемуари «сучасні історії» в процесі написання зорієнтовані на оприлюднення та публікацію у майбутньому, пріоритетом для них виступає інформативність, зокрема детальний, хронологічний виклад подій і явищ суспільного значення. Мемуари-автобіографії зосереджені на відтворенні індивідуального життєвого досвіду автора й адресовані до безпосередніх нащадків. Найважливішим принципом цього роду мемуаристики є встановлення вторинних, внутрішньо-родинних зв'язків, що підтверджує також вибірковість та довільність інформації, викладеної мемуаристом [3, 634].

І в тому, і в іншому випадку мемуари глибоко суб'єктивні. Вони зосереджують у собі «виразний відбиток індивідуальності автора, його особистісне розуміння і бачення світу, його ставлення до описуваних подій» [4, 54]. Мемуарист відтворює пережиту реальність, передає інтереси, погляди, переконання людей; ділиться враженнями і висловлює міркування, спираючись виключно на особисте сприйняття дійсності. Суб'єктивність – характерна й водночас об'єктивна риса мемуаристики, зумовлена багатьма факторами: індивідуальними особливостями психіки оповідача, нестійкістю людської пам'яті, яка у відтворенні минулого дозволяє пам'ятати одне й забувати інше, а також – епохою та умовами створення документа [3, 634].

У цілому ж пізнавальну цінність мемуарних джерел важко переоцінити. Саме вони здатні «експлікувати механізми живої комунікації, передавати моменти живого спілкування, напругу життєвого середовища; здійснювати рефлексію не відсторонену, а включену в комунікативний життєвий простір» [5, 6 – 7]. Наративні еґо-документи «містять певний культурний код (в якому враховано мовний етикет, етнічну чи соціальну приналежність, конфесійні упередження, стать, пріоритети мікрогрупи, освіту, ідеологію, родинну традицію, підсвідомі комплекси і т. д.)» [4, 54].

Вочевидь писати листи й вести щоденники здатні люди незалежно від літературних чи художніх здібностей. Творцями ж мемуарів ставали переважно творчі особистості: письменники, музиканти, художники, вчені, а також діячі, які відіграли провідну роль в історії. Їхні професійні досягнення, як і сама біографія, викликають особливий інтерес у дослідників, мають цінність для суспільства й повинні цілковито йому належати.

Проте, якщо мемуарна спадщина визначних діячів, які жили переважно у великих містах, вивчалася й публікувалася навіть за життя, то представники провінції були позбавлені такої до себе уваги. Їхня творчість або втрачена, або перебуває у забутті.

Характерною особливістю, зокрема регіональної мемуаристики, є життєпис у деталях. Наведені автором на перший погляд малозначні подробиці з приватного й суспільного повсякдення створюють надзвичайно широкі можливості у вивченні історичного й культурного минулого окремих локальних територій. Свідчення приватних документів – це «не тільки індивідуально-персоналізований зріз часу, а й відбиток громадського смаку в широкому розумінні» [4, 55]. У них розкривається характер, поведінка, звички, уподобання й світоглядні пріоритети різних представників суспільства; ступінь громадської активності, менталітет, сімейні й побутові традиції та багато інших чинників, завдяки яким можна охарактеризувати регіон як своєрідну соціокультурну спільність.

У дослідженні регіональної культури України початку ХХ століття безумовний інтерес становлять рукописні спогади українського й російського композитора, педагога, музикознавця, музичного критика, громадського діяча Леоніда Леонідовича Лісовського (1866–1934), які автор присвятив десятилітньому періоду свого життя й діяльності у Полтаві [6].

Мета статті – у контексті жанрової специфіки джерел особового походження охарактеризувати інформаційний потенціал спогадів Л. Лісовського «Десять лет в Полтаве...» щодо вивчення регіональної, загалом вітчизняної культури.

У сучасному музикознавстві творчість Леоніда Лісовського залишається малодослідженою, його ім'я віднесено до числа композиторів «другого ряду» [10, 16]. Разом з тим, солідна гуманітарна та музична освіта – Харківська гімназія, історико-філологічний факультет Харківського університету (1890), Санкт-Петербурзька консерваторія (клас композиції М.Ф. Соловйова, 1897), виняткова працездатність, талант та непересічна харизма дозволили композитору свого часу здійснити вагомий внесок у розвиток вітчизняної музичної культури.

Полтавський період (1899 – 1909) був одним із найбільш плідних у творчій біографії митця. Л. Лісовський активно трудився на посаді директора приватної музичної школи Ф.І. Базилевич, викладав музику в Полтавському інституті шляхетних дівчат і Кадетському корпусі, здійснював широку концертно-гастрольну діяльність як соліст і акомпаніатор місцевого відділення ІРМТ, багато писав сам і займався музичним редагуванням творів інших композиторів. Широкомасштабна лекторська, музично-просвітницька робота й виступи музиканта з рецензіями на шпальтах періодичних видань «Полтавщина», «Полтавские губернские ведомости» фактично заклали підвалини для розвитку професійної

музичної критики на Полтавщині. Одним із найбільших мистецьких досягнень Л. Лісовського стала організація у Полтаві Товариства камерної музики (1909) [7]. Загалом, потужна й різнобічна діяльність митця цього періоду забезпечила міцний авторитет та визнання його таланту не лише в музичних колах регіону, а й поза його межами.

Спогади «Десять лет в Полтаве...» – це єдині літературно оформлені щоденникові записи з тих, які музикант вів упродовж свого життя. Вони висвітлюють маловідомі сторінки дореволюційної Полтавщини, послідовно й детально відтворюють музичні, культурні, громадські події в губернії та за її межами; демонструють життєвий уклад представників різних верств суспільства, національні інтереси громадян, смаки й уподобання місцевої публіки тощо. Виразна, метафорична мова спогадів характеризує яскраву індивідуальність автора, його філологічну обдарованість, живу емоційність, природне почуття гумору й лише підтверджує думку про те, що цікаві мемуари не можуть бути створені пересічною особистістю.

Рукопис Л. Лісовського має неабияку інформаційну цінність з точки зору висвітленого автором історичного періоду Полтавщини. Після здобуття губернією адміністративної незалежності (1902 р.) регіон набував стрімкого економічного й культурного розвитку й уже на початку ХХ століття став однією з найбільш активних щодо соціокультурного наповнення українських територій в межах Російської імперії [8]. Розвій соціокультурного й художнього життя забезпечувала велика плеяда вітчизняної інтелектуальної, мистецької еліти: письменники, музиканти, художники, театральні та громадські діячі, композитори, диригенти. Варто назвати лише імена Д. Ахшарумова, О. Єрофєєва, І. Козловського, В. Старостинецької, Ф. Попадича, В. Короленка, Григорія та Івана Мясоедових, Віктора та Володимира Оголевців, В. Щепотьєва, І. Павловського. Діяльність багатьох із них була визнаною далеко за межами краю.

У цьому контексті на особливу увагу заслуговує родинне оточення Л. Лісовського. Вивчаючи спогади, нам вдалося виявити розгалужену систему зв'язків композитора з членами відомих сімей, зокрема: Єгора Старицького, Володимира та Наталії Вернадських, Альберта Бенуа і Марії Бенуа-Ефрон, Миколи та Марії Черепніних, Сергія та Зої Зарудних, Катерини Кавос, Михайла і Варвари Іпполітових-Іванових, Варвари Ахшарумової-Бельської, Володимира Жедринського, Васькових, Короленків, фон Бремзен, Лансере, Ранхнер, Гревс, Арендтів, Брюллових.

Безпосередньо до сімейного кола композитора належали: перша дружина Лісовського, Варвара – донька відомого державного діяча, сенатора Сергія Івановича Зарудного. Його сестра, Марія, була дружиною полтавського дворянина, сенатора Єгора Старицького. Донька Є. Старицького Наталя – дружина відомого діяча науки Володимира Вернадського, представника родової гілки Вернадських-Короленків, стала хрещеною доньки Леоніда та Варвари Лісовських – Наталії.

У Полтаві Л. Лісовський тісно спілкувався з родиною адвоката Петра Васькова (одна з його доньок була дружиною брата диригента Дмитра Ахшарумова). Саме він загітував Л. Лісовського приїхати працювати до Полтави, пізніше у його домі проживав останні роки свого життя брат Леоніда Лісовського – Олександр.

Усі згадані вище сім'ї були надзвичайно тісно пов'язані між собою, простежується кількаразове перетинання генеалогічних гілок через укладання шлюбів. Окремі найвизначніші представники цих родин склали особливу родинну когорту, у межах якої діяли й чітко простежувалися відповідні традиції. Одним з основних принципів родинних взаємовідносин було надання різноманітної підтримки: матеріальна допомога, сприяння працевлаштуванню, поради у науковій чи кар'єрній діяльності, здійснення різноманітних рекомендацій, політичного захисту тощо. Величезне значення мав також вплив старшого покоління на духовне й культурне становлення молодшого.

Свого часу В. Вернадський визнавав особливу роль сімейного кола, до якого належав сам. Про це вчений неодноразово писав у своїх щоденниках, намагався скласти генеалогічне дерево основних гілок роду, планував у майбутньому написати книгу про Зарудних, Старицьких, Вернадських та кількох інших близьких родин [1].

Загалом, оточення Л. Лісовського налічує десятки родин і сотні осіб, які проживали й працювали не лише в Полтаві, а й Харкові, Петербурзі та інших містах імперії та зарубіжжя. Активне спілкування, тісні творчі, ділові, професійні стосунки сприяли безперервному культурному обміну між членами родин, незалежно від їх місця проживання і діяльності у майбутньому. Після революції більшість представників із родинного оточення композитора була змушена емігрувати до США, Великобританії, Франції, Чехії, Швейцарії, Польщі, але спілкування і творча співпраця між ними у різних галузях науки й культури не припинялися. Поза сумнівом, що багато творчих досягнень Л. Лісовського здійснювалося саме під впливом традицій сім'ї.

Матеріали спогадів Л. Лісовського становлять неабиякий інтерес і з точки зору гендерних досліджень. З'ясовано, що стосунки в родинному оточенні композитора відрізнялися демократичністю на тлі переважно патріархальних засад Російської імперії початку ХХ століття. Між чоловіком і жінкою існували рівноправні, засновані на взаємній повазі стосунки; кожна жінка мала можливість отримати вищу освіту, свобода професійного вибору і переконань не обмежувалися. Саме тому серед представниць сімейного оточення Л. Лісовського було багато музикантів, художників, актрис, письменників і вчених. Таким чином, виявлені в рукописі родинні зв'язки є одним із вагомих факторів, за яким можна не лише аналізувати розвиток Полтавщини на початку ХХ століття, а й загалом ідентифікувати регіон як вітчизняний соціокультурний феномен.

На окрему увагу заслуговують професійні, творчі зв'язки Л. Лісовського з музичною громадськістю Харкова й Петербурга. Живучи в Полтаві, композитор продовжував співпрацювати з відомими харківськими співаками Г. Гордєєвим і А. Детловою, редактором газети «Харківські губернські відомості» А. Юхимовичем і завідуючою музичним відділом публічної бібліотеки Л. Хавкіною. Неодноразово здійснював постановки й виконання своїх найкращих оперних і камерних творів на сценах Харківського театру та місцевого ІРМТ. Серед його друзів по Петербургу – російські композитори О. Глазунов, М. Черепнін, П. Шенк, М. Іпполітов-Іванов, академік акварельного живопису Альберт Бенуа [6].

Отже, мемуарна творчість Л. Лісовського має безумовний пізнавальний інтерес та історіографічну цінність як невід'ємна складова регіональної й усїєї вітчизняної історико-культурної спадщини. Інформаційний потенціал рукопису найглибше розкривається при вивченні музичної культури, історії, суспільних відносин, побутових і сімейних традицій регіону. Подальше дослідження спогадів сприятиме виявленню численних творчих, наукових, громадських, міжкультурних зв'язків, під впливом яких не лише формувався ментальний образ території, а й здійснювалося функціонування культурного ландшафту цілої епохи.

Спогади – одна з особливих форм документальної оповіді, літературно-художнє осмислення особистістю власного життя в реаліях історичного часу. Акумуляуючи й відбиваючи увесь світоглядний досвід автора, вони підводять підсумок його життєвого шляху. Вивчення мемуарного джерела – один зі способів правдивого прочитання долі особистості в історії, а також історії в долях особистостей. У цьому контексті «Десять лет в Полтаве...» Леоніда Лісовського заслуговують на належну оцінку науковців та визнання широкого загалу читачів.

Література

1. *Вернадский В.И.* Дневники 1935–1941: [в 2 кн.]. / [отв. ред. В.П. Волков] / В.И. Вернадский. – М. : Наука, 2006.
2. *Егоров О.Г.* Русский литературный дневник XIX века: исследование / О. Г. Егоров. – М. : ФЛИНТА, Наука, 2011. – 280 с.
3. Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории: учеб. пособие / И.Н. Данилевский, В.В. Кабанов, О.М. Медушевская, М.Ф. Румянцева. – М.: Российский государственный гуманитарный университет, 1998. – 702 с.
4. *Колястрок О.* Джерела з історії повсякденності // Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): [у 2 кн., 3 ч.]. – Кн. 1, ч. 1–2 / [відп. ред. В.М. Даниленко]. – К. : Інститут історії України НАН України, 2010. – С. 49–50.
5. *Кребель И.* Мифопоэтика Серебряного века. Опыт топологической рефлексии / И. Кребель. – СПб. : Алетейя, 2010. – 592 с.
6. *Лисовский Л.* Десять лет в Полтаве (1899–1909) Из дневников и воспоминаний: [в 10 вып.]. – 1899–1902. – Вып. I–IV / Л. Лисовский // Институт рукописи НБУ им. В. Вернадского. – Ф. I.
7. *Литвиненко А.И.* Камерне виконавство як чинник культуротворення (на прикладі музичної культури Полтавщини XIX – початку XX століть) / А.И. Литвиненко // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: [зб. наук. праць; вип. XXIX]. – К. : Міленіум, 2012. – С. 188–195.
8. *Литвиненко А.И.* Полтавщина: музична культура (XIX – початок XX століття) : навч. посіб. / А.И. Литвиненко. – К. : Автограф, 2011. – 220 с.
9. *Федорова Е.С.* Частная жизнь интеллигенции на «переломе культур»: Сохранение культурных ценностей в изгнании (На материалах семейного архива: от 30-х годов XIX века к 30-м годам XX века): дисс... . докт. культ. наук: 24.00.01. / Е. С. Федорова. – М., 2005. – 357 с.
10. *Цукер А.* В тени классиков: к проблеме целостности музыкально-исторического процесса // Композиторы «второго ряда» в историко-культурном процессе: сб. ст. / [ред. - сост. А.М. Цукер]; Ростовская государственная консерватория (академия) имени С.В. Рахманинова. – М. : Композитор, 2010. – 328 с.